

ПРИКАЗИ КЊИГА И ЧАСОПИСА

Генерал-пуковник **РАДЕ ХАМОВИЋ**

„ЗАВРШНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1944—45 ГОДИНЕ“

— Издање ВИИ ЈНА 1957 године —

У послератним издањима наше војне историографије изашли су бројни чланци и књиге. Третирана је врло обимна и свестрана проблематика ратне историје. Иако је проблематика Народноослободилачког рата, у упоређењу са осталом, заузела видно место, она никако није ни издалека исцрпљена. Пре би се рекло да је сасвим недовољно захваћена и обрађена.

Све досада објављене историске монографије, које већином приказују верно, мада не увек, поједине догађаје, ипак обрађују само одељење ратне епизоде или пак збивања само на појединим деловима ратишта. Било је покушаја и ширих захвата. Али, и поред свега тога, ми доскора нисмо имали таквог потхвата који би дао колико-толико комплетну и на бази сигурних историских извора бар приближно верну слику НОР-а, или, бар, његових појединих периода. За таквим радом осећала се одавно велика потреба. Зато је излазак књига „Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945 г.“ и „Ослободилачки рат народа Југославије“, обе у издању Војно-историског института Југословенске народне армије, поздрављен и добро примљен. С овим значајним делима, најзад је, у приличној мери, употпуњена једна озбиљна празнина у нашој послератној војној историографији.

„Завршне операције“ обрађујући, на бази обостраних ратних докумената, готово сва важнија борбена дејства, као и знатан део осталих значајних догађаја и момената, који су били или могли бити од већег утицаја на припреме, ток и исход завршних операција, а захватајући при томе збивања читавог завршног периода НОР-а, иначе за нас са гледишта савременог искуства поучног и важног, дају нам у целини, ипак, верну слику главних ратних дејстава, као и многих других интересантних догађаја. Износећи догађаје и војна дејства не само по тежиштима збивања, већ са пуно смисла и на целокупном нашем ратишту, аутори истовремено настоје, колико је то било могуће, указати на узрочну повезаност извесних догађаја код нас са оним на општем ратишту — код Савезника. На тај начин, иначе вешто и прегледно сређена и уредно систематизирана грађа овог дела

претставља, већ сада, врло поучан и користан полазни и оквирни научно-историски материјал, што је довољно за сигурну оријентацију при студији и проучавању наших савремених ратних искустава.

Књига има четири дела. У првом су обухваћене операције НОВ за ослобођење Србије, Македоније, Црне Горе и Далмације, и то почев од стварања замисли и доношења одлуке Врховног команданта Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије за претпору и прикупљање снага, стварања и обезбеђења полазне оперативне основице за продор главних снага у Србију, до потпуног ослобођења Македоније, Далмације са острвима, Црне Горе, Београда и целе Србије, односно до формирања Сремског фронта. Други део обухвата дејства снага НОВ у Босни, Хрватској и Словенији у другој половини 1944 године. Трећи део обрађује зимске операције наших армија, као и дејства осталих снага НОВ у централној Босни, Хрватској, Словенији и Македонији. Тек четврти део обрађује офанзиву Југословенске армије за коначно ослобођење земље, почев од пробоја Сремског фронта, Сарајевске и Личко-приморске операције, до избегања делова Југословенске армије у Корушку, Трст и Словеначко Приморје, повезивање са снагама западних Савезника и заробљавања и ликвидације задњих остатака непријатељских формација у нашој земљи.

Оваква периодизација времена и ратних догађаја у „Завршним операцијама“ приступачна је и изгледа добро погођена. Свакако више него да се доследно и у свему ишло путем строге и сувише детаљне временске хронологије дуж целог ратишта, или пак сувише оштрим одвајањем збивања по ратним подручјима. На овај начин аутори су спретно упростили прегледност целокупне обостране активности на нашем ратишту, без штете по сагледавање дејства и догађаја у појединим подручјима. Основне оперативно-стратешке концепције, тежишна збивања и преломни догађаји редовно одишу јасноћом и одређеношћу, заузимајући и просторно место које им по значају припада. Узајамна повезаност и одговарајућа условност важнијих збивања на целом нашем ратишту, као и међусобна повезаност и целовитост ових са општом ситуацијом и стањем код Савезника и непријатеља, такође су захваћени редовно на правом месту, иако не у довољној мери. Чешће наилазимо на бледе слике поучних и важнијих ситуација, на штуре и непотпуне, па чак и никакве податке о неким значајним питањима, не само из ситуација код непријатеља и Савезника, већ и на нашој страни. Због овог дело је ту и тамо непотпуно, чиме је отежано сигурно извлачење закључака и искустава. Вероватно да је то било условљено објективним тешкоћама — недостатком ратне документације — али се ауторима може приговорити што су местимично покушали да сувише смелим, па понегде и произвољним, констатацијама надоместе стварни недостатак ратне документације и других сигурнијих извора. Претензије да се буде свугде потпун, у условима објективних тешкоћа са којима су се аутори морали суочити, одвеле су их на пут импровизације. Иначе, јасан и приступачан начин излагања, који није баш свугде уједначен, затим оригиналан метод и начин уже обраде, свесно

изостављање ситних детаља ради јачег истицања битног, уз то по-гођен редослед излагања учинили су ово дело прегледним и разумљивим.

Под појмом завршне операције досада су се, обично подразумевала она борбена дејства која су обухватала само задњу офанзиву Југословенске армије, тј. почев од пробоја Сремског фронта и истовременог наступања Друге и Четврте армије, па до краја рата и коначног ослобођења целе земље. Међутим, то је био заиста погрешан начин прилажења овом питању. Завршне операције, чак и само њихови најужи војни аспекти, могу се правилно и потпуно сагледати само онда ако се захвати читав завршни период рата, ако се обраде сва важнија збивања а не само борбена дејства, ако се узму у обзир догађаји и активност на целом нашем ратишту, и, у потребној мери и обиму, код Савезника и непријатеља. Аутори су правилно уочили ове моменте и, захвативши у обради читав стварни завршни период рата, и то на широј основи, настојали су, а у томе су у основном и успели, да нам пруже доста комплетну слику војних операција, а са мање успеха и свих оних битних услова у којима су се оне одвијале.

Свако сужавање завршног периода рата, који се као целина квалитетно разликује од претходних, и чији битни и узрочни фактори ситуације активно дејствују још и раније, дајући свој печат војно-политичкој ситуацији већ од лета 1944 године, било би вештачко и на штету целине. Догађаји, као што су: преношење тежишта напора снага НОВ у источне делове нашег ратишта (услед чега је уследила реорганизација наших операциских основица, позната припрема и концентрације наших основних снага из готово целе земље ка истоку), затим велика победоносна офанзива наших снага према Србији и неуспеси противофанзивних акција окупаторско-квислиншких формација — „Трумф“, „Халали“, „Драуфгенгер“ и „Рибецал“ — ради заштите Србије; ослобођење Београда, Србије, Македоније, Далмације и Црне Горе; разбијање и расуло четничко-Недићевих и других квислиншких снага, а истовремено и апарата окупаторско-квислиншких власти; масовна мобилизација за НОВ, нагли пораст њених снага и учвршћење наше централне политичке власти; велике победе Совјетске армије у Румунији и њена појава на нашој граници, хватање непосредног контакта са њом, затим повлачење немачке армиске групе „Е“ са југа, узастопно разбијање више немачких покушаја за консолидацију одбране Балкана; раздвајање снага Друге оклопне немачке армије од групе армија „Е“; реорганизација НОВ, увођење модерног оружја, нарочито артиљерије, тенкова, авијације и средстава везе; формирање стабилног и са Савезницима чврсто повезаног стратегиског фронта, измене у начину наших војних дејстава и многи други догађаји широм ратишта итд. — све су то била сувише крупна збивања, међусобно толико уско повезана, условљена и утицајна, која су дала нарочита обиљежја овом периоду, у коме су се одигравала, те се без штете по целину не би могла раздвајати. Посебно изражене особености овог периода и далекосежне војно-политичке последице свих тих догађаја уствари су не само омогућиле

ослобођење Београда, и доцније формирање Сремског фронта, већ ће и сва даљња дејства и збивања, до краја рата, да носе изванредан печат многих од ових догађаја. Зато је и умесно од аутора што су шире захватили завршни период рата. Ослобођење Београда, сремска ситуација и задња и завршна офанзива, уствари су само део наших бројних операција завршног периода рата, произашлих као логична и неминовна последица и резултат дотадањих вишегодишњих напора. Према томе би и свако издвајање задњих операција из укупности и целине завршног периода рата, у коме и саме претстављају део једне скоро органске целине, њих саме осакатило и учинило непотпуним. Чак ни они најужи војни аспекти борбених дејстава не би се могли правилно ни довољно потпуно сагледати ако би се посматрали изоловано, без свега онога што им је непосредно претходило и што је, на концу, омогућило и условило завршну офанзиву.

Народноослободилачки рат за нас није био само обичан рат. Он је, поред националноослободилачког карактера, истовремено претстављао и револуционарну оружану борбу народа, у којој је Народноослободилачка војска Југославије, као оружани део револуционарних снага управо била стуб и ослонац револуције, учествујући у извршењу готово свих њених задатака. С обзиром на такав карактер НОР-а и НОВ-е, наша ратна активност никако се није могла свести само на оружане борбе и борбена дејства. Наш НОР уствари се водио и одвијао у разним смеровима: идеолошком, политичком, друштвено-економском, дипломатском и другим, у чему су оружане дејства претстављала, иако битан, али ипак само један од видова борбе. Тако, на пример, поред осталих, међу основним задацима, битним по успешан развитак НОВ-е, који су се оштро постављали још у њеном почетку, били су: питање разбијања апарата старе власти и формирање органа наше нове народне власти, обезбеђење прилива и мобилизације нових бораца и непрекидност нарастања и јачања снага НОВ-е, затим, материјално снабдевање борбеног фронта, збрињавање рањеника и исхрана позадине итд. Овакви задаци увек су доминирали у нашој ратној тактици и стратегији, у свим етапама рата. Они су бивали редовно један од многих, понекад и основни задатак и главни циљ појединих оперативно-тактичких борбених дејстава. У завршном периоду рата, у борби за коначно остварење политичких циљева револуције, обим и интензитет борби и активности на свим секторима чак су били изражено појачани. Пошто су сви видови ратне делатности стајали у толико међусобно тесној вези, и у тако чврстој унутрашњој условљености и повезаности, и будући да су оружане снаге носиле и решавале главне задатке револуције, од чијег је успеха или неуспеха овисило углавном и решавање многих других питања и кретања, што је сасвим разумљиво, то се укључење одговарајућег утицаја свих фактора ратне делатности у ситуацију јавља као услов да се она у потпуности сагледа. Према томе, када је, пак, реч о једном читавом ратном периоду, и то завршном, у коме падају коначне одлуке о главним, политичким циљевима рата и револуције, којима су, уосталом, за читаво време његовог трајања била строго подређена сва борбена дејства, као

и о потреби извлачења искустава, онда је таква комплетност података и целовитост посматрања ратних збивања тим потребнија. Зато је и потпуно оправдано настојање и жеља аутора да осветле што више и све карактеристичне и значајне моменте целокупне ситуације како би пружили што потпунију слику услова под којим су се одвијале саме завршне војне операције.

Међутим, иако су аутори правилно уочили ово питање и настојали да га реше, не може се рећи и да су у томе сасвим успели. У „Завршним операцијама“ захваћени су сви или бар готово сви важнији фактори који су имали већег одраза на ситуацију и ток ратних збивања, као што су, на пример: улога и руководеће место Комунистичке партије Југославије; политички циљеви рата, којима су била подређена сва средства не само оружане борбе, већ и рата у целини; независност и самосталност наше политике у току целог рата и начин њене сарадње са коалицијом Савезника; решавање питања снабдевања и уопште материјално збрињавање војске и народа — фронта и позадине; улога народних маса, каналисање и решавање њихових политичких и друштвено-економских односа и стремљења; организација нове народне власти и њена улога; организација и управљање оружаним снагама, стратегија и тактика борбених дејстава, посебна улога друга Тита и његов лични утицај и допринос у решавању свих битних питања, итд.

Али, иако су аутори релативно шире захватили значајне факторе свеукупне ратне делатности, — који су били карактеристични и од већег утицаја на ситуацију завршног периода рата, а према томе и војних операција, — и при том настојали да открију и укажу на њихову међусобну условљеност и повезаност, тежећи да нам пруже што потпунију и комплетнију слику ратних збивања и војних операција, ипак је непотпуност података баш из ове области основна слабост дела. Празнина ове врсте довела је до тога да се у потпуности не могу свугде сагледати услови под којим су се одвијале војна активност и војне операције. Тако су на пример — у вези завршних операција НОВ-е у Србији, Војводини и Срему — аутори истакли чињенице да ми нисмо знали када ће стварно Совјетска армија кренути преко Румуније и Бугарске, нити када ће прећи наше границе; да је много штошта шкрипало у сарадњи и садејству у заједничким операцијама са Совјетском и Бугарском армијом; да је НОВЈ после ослобођења Београда добила од Совјетског Савеза знатну помоћ у наоружању, али не и у муницији, гориву и возилима иако су суседни III украјински фронт и Бугарска армија имали свега на претек. Изнети су доста оскудни подаци о споразуму Тито—Шубашић итд., али су при томе скоро потпуно изоставили податке о суштинској позадини ових догађаја. Наша спољнополитичка активност у то време била је веома интензивна, а политички циљеви су у тој мери доминирали и директно утицали на нашу унутрашњу политику и војна дејства да је без података о свој тој активности свакако непотпуна историја тог ратног периода, а дакако и војних операција. Или, други пример: о завршним операцијама за ослобођење Далмације, Херцеговине, Црне

Горе, Истре и Словеначког Приморја аутори су изнели податке: да је у даниловградској одбрани наше Приморске групе, при коначном ослобођењу Црне Горе, учествовала мања артиљериска јединица западних Савезника (211 енглески артиљериски дивизион); да је наша Четврта армија добила сву обећану и то знатну материјалну помоћ од западних Савезника, чак и авиополтшику; да је наша Четврта армија претстављала извесну везу и ослонац наступању Савезника кроз Италију. Даље, изнети су и неки разговори и договори са западним Савезницима итд., али је и овде изостављена стварна позадина ових догађаја, која је произлазила из циљева и планова наше политичке стратегије уопште и напосе политичких односа нас и западних Савезника. Ако се само напомену а не продубе и објасне факта: да су западни Савезници имали у једно време тенденцију да непосредније учествују својим јединицама у ослобођењу наших јужних крајева, иза чега су се могле скривати за нас непожељне намере, и да су многе преостале четничко-квислиншке формације на нашем ратишту усмеравале често своја основна дејства баш према тим намерама западних Савезника, односно да су биле потребне одлучније мере нашег политичког руководства да би се отклониле штетне последице таквог наступања западних Савезника; да су циљеви и побуде за опремање и подршку наше Четврте армије биле различите, посебно у вези циљева и задатака њене завршне операције, — онда је јасно — да се тек кроз стварну анализу политичке активности, војних и политичких планова обеју страна, а уз то и непријатеља, може добити права слика ратних збивања, напосе оних војних операција у познатој обостраној трци ка Истри и Сочи. Онда је сасвим јасно да се из такве непотпуности података у погледу обраде тешко могу схватити и разумети многи потези и саме тадање војне активности наших снага. Истраживање узрочних веза ратних догађаја, које је сведено претежно на чисто војне моменте, без нужног узимања у обзир важних политичких, економских и других утицајних фактора, као и прелажење преко улоге ових чињеница у борбеним дејствима, морало је ауторе одвести на пут стварања погрешних претстава о неким ратним догађајима из овог периода. Истина, несрећеност или непостојање потребне и сигурне грађе и података за ову материју свакако су ауторима причињавали озбиљне објективне тешкоће. Ова чињеница претстављаће сметњу и сваком будућем покушају да се употпуни слика збивања овог ратног периода. Међутим, све те тешкоће ни у чему не мењају чињеницу да „Завршне операције“ ипак претстављају историју самих војних операција, а мање и завршног периода рата. Ако се изгубе из вида ови momenti, постоји опасност да закључци о чисто војним искуствима овог ратног периода буду недовољно сигурни.

Наш Народноослободилачки рат захватио је од почетка у свој вртлог готово цело наше ратиште. У завршном периоду рата, пошто је највећи део наше земље већ био дефинитивно ослобођен, на преосталом, мањем делу врло је као у ватреном котлу од борбене и друге динамике. Сва та наща активност вођена је организовано, претстављајући јединствену целину једне централне воље и замисли, усмерене

јасном општем циљу. Стога су, произилазећи из општих концепција и замисли, оружана дејства НОВ-е била итекако повезана и узајамно усклађена, чинећи на свој начин јединствену оперативно-стратешку целину. Осим тога, завршни период рата, више него икад раније, карактеришу форме комбинованих дејстава територијалног рата. Док је Југословенска армија чврсто држала фронт, као наставак оног совјетског у Мађарској и Савезника са оне стране Јадрана, односно док је, доцније, са њега прогонила дефинитивно окупатора на запад, истовремено се у позадини непријатеља развио снажан партизански рат, усклађен и повезан са дејствима армија на фронтима. Бројни корпуси, дивизије, бригаде и партизански одреди НОВ-е у позадини непријатеља, држећи простране ослобођене територије, вршећи непрекидно мобилизацију нових бораца и стално, дрско и све снажније нападајући непријатеља из позадине, тамо где је најслабији, наносећи му тешке губитке, парализујући и развлачећи његове снаге итд. и најзад укључујући се у погодном моменту у састав армија, — ти корпуси, дивизије, бригаде и одреди одиграли су веома значајну улогу у извођењу завршних операција. Њихов удео у остварењу осталих циљева завршног периода рата још је и шири. Зато су аутори правилно поступили што су разматрање завршног периода рата проширили на цело наше ратиште, одбацујући смело нека ранија погрешна схватања, наиме да завршне операције треба уоквирити и свести на активност само четири армије које су дејствовале на фронту.

Нашу ратну активност, према томе и завршне војне операције, не би се могло на нашем ратишту посматрати изоловано од активности Савезника, наполе дејства Совјетске, па и савезничких армија у Италији, а да се не испусти утицај неких битних фактора ситуације. Када је реч о завршном периоду рата то тим више, јер је у њему нова Југославија заузела коначно врло чврсте позиције равноправног партнера у савезничкој коалицији, са чијим борбеним потенцијалом већ одавно рачуна савезничка стратегија, а то све скупа има великог утицаја на нашу активност. Аутори су уочили правилно суштину овог питања и очигледно је да су се трудили да нам о овоме пруже што потпунију слику. Међутим, иако се најопштији обим и карактер доприноса и утицаја Савезника у завршном периоду рата за ослобођење Југославије може у њиховој књизи у основном сагледати, ипак помањкање неких, често пута и најбитнијих података о Савезницима, — о њиховим замислима, плановима и гледањима, о њиховој закулисној и стварној активности, остварењима и пропалим замислима, о појединим конкретним заједничким или додирним операцијама, као и акцијама на осталим смеровима борбе, — озбиљно отежава потпуно сагледавање праве ситуације, чиме су знатно отежане могућности да се правилно оцене поступци и рад како наших тако и савезничких јединица. Тако, на пример, у књизи нису никако или бар нису довољно додирнута нека важна питања, као што су: стварне политичке комбинације и планови Савезника према Југославији; стварне замисли првобитних операцијских планова Бугарске армије, а нарочито II и III украјинског фронта, као и Савезника у Италији, односно додирних или

заједничких операција са ЈА; а о непријатељу се, такође, углавном и најчешће, изнеле само његове снаге, њихов распоред и активност, док често недостају документоване стварне замисли о плановима употребе тих снага, из којих тек проистичу распоред и активност појединих јединица итд. Зато је штурост и непотпуност података ове врсте друга већа слабост овог дела. Из ових разлога, поред осталог, закључци аутора и оцене рада савезничких команди и јединица, а делимично и непријатеља, могли би бити на неким местима нешто опрезнији и са више резерве. Тако: смелост је критиковати 97 немачки армиски корпус што се није на време повукао у област Постојне, уместо што је упорно бранио Ријеку, затварајући прилазе Истри, кад су недовољно познати задаци тог корпуса и његово место и улога у замислима немачких виших команди. Или, коначни пробој главнине групе армија „Е“ из Грчке у Босну без сумње је успех, а из тога се могу извући извесна корисна искуства о командовању.

У завршном периоду рата, било је југословенско ратиште особито важно за Немце. На њему се једино могла организовати каква-таква одбрана Балкана. Преко њега се снабдевала њихова војска у Бугарској, Грчкој, Албанији па и Румунији, одржавао континуитет са Кеселринговим фронтом у Италији и снабдевала цела италијанска групација. Пред опасношћу од офанзиве Толбухиновог фронта преко Румуније и Александеровог у Италији, Немци су једино преко нашег ратишта могли извући све те удаљене и не мале своје снаге (изузев дела снага из Румуније). И то све пада у време када је огромна и растућа сила наше револуционарне Народне армије била у пуној офанзиви, налазећи се својим деловима уз границе самог Рајха. У таквој изузетно драматичној ситуацији, која је обиловала мноштвом готово свакодневних бојева и операција широм целог ратишта, извођени су многобројни и разноврсни обострани маневри и контра-маневри, одбране и напади, отступања и гоњења. За све те акције непријатељ је правио мноштво замисли и планова, остваривао их и прекрајао. Велики је успех аутора што су, у основи, ипак успели да захвате сву ту врло обимну грађу, да је солидно среде и пруже нам је на доста прегледан и убедљив начин. Истина, по питању података о непријатељу, особито његовим замислима, има на више места празнина, па и произвољних конструкција, но, и поред тога, могуће је сагледати целовитост ситуације. Можда би се ауторима могло нешто више замерити што местимично нису били довољно објективни при оцени рада наших, а нарочито непријатељских команди и штабова. Потцењујући, чешће, стварне и љуте недаће општих и посебних услова, под којима су Немци морали да делују у завршном периоду рата, местимично им се ублажују објективни успеси а наши преувеличавају, што увек не звучи документовано и довољно убедљиво. Узмимо само случај пробијања 21 брдског армиског корпуса кроз Црну Гору. У књизи се само констатује да се овај корпус ипак пробио и некако стидљиво додаје да се „успешно сналазио у врло компликованој ситуацији“ створеној после неуспеха пробоја код Даниловграда. С друге стране, ипак се настоји оправдати наш Други корпус за грешке на које се

само делимично указује. Међутим, чињеница је да треба одати признање команди 21 немачког армиског корпуса за мајсторско руковођење при пробоју кроз Црну Гору у изузетно тешким условима. Тај корпус је био принуђен да промени правац пробоја, да иде нешто заобилазно и спорије, дао је и знатне жртве, али је и врло вешто обмануо команду нашег Другог корпуса и на концу се успешно пробио. Аутори су правилно истакли изванредну храброст, крајњу жилавост и успех наше Приморске групе, али нису објективни у оцени рада команде Другог корпуса. Уствари, корпус као целина није извршио потпуно задатак. Успешнијим вођењем могао је бар много више успорити кретање 21 немачког корпуса и нанети му знатно веће губитке. Правац Титоград — Мојковац пружао је идеалне услове за одлучнија бочна дејства против Немаца прикованих за зону стешњеног друма, само да су тамо на време пребачене главне снаге, а благовременим постављањем 37 дивизије пред делове 21 корпуса, уз брзи маневар осталих снага преко Сињајевине, могле су се наћи цела Приморска група, Трећа дивизија и још неки одреди на издуженим боковима Немаца који су отступали.

Материја о уделу и доприносу наше Народноослободилачке борбе победи савезничке коалиције уочена је и целовито и тачно, сажето и документовано изнета. Указивање на чињенице, као што су: морално-политички значај НОВ-е, појачање отпора у свету уопште, нарастање антифашистичких снага и развој ослободилачких покрета у другим, особито суседним земљама, као и наша директна, политичка, материјална и војна помоћ тим покретима; излазак главнине наше војске из оперативно-стратемиског окружења, у коме се непрекидно налазила почев од 1941 године, те формирање сопственог чврстог фронта као органског дела општег, ослоњеног на спољна крила савезника; прерастање НОВ-е у огромну армију — од око 800.000 људи, везивање бројних окупаторских и квислиншких снага, тешки губици које је окупатор имао, те огромне жртве које је наша земља поднела итд. — све су то документоване чињенице које уверљиво говоре о нашем уделу и доприносу ствари заједничке победе у Другом светском рату. Ово питање, иако је заузело врло скромно место, и изнето ненаметљиво и скоро дискретно, ипак је обухватило све битне моменте и баш зато делује снажно и импресивно.

Извесне наше кризе, привремене поразе и иначе тешке моменте у које је повремено западало наше командовање разних степена, било због моментано настале оперативно-тактичке ситуације, било због трајног деловања разноврсних недаћа, особито материјалне природе, којих је дакако било и које су пратиле и притискивале наше штабове, нису увек довољно наглашене и истакнуте, нити увек потпуно приказане, понегде су и изостављене, па се добија погрешан утисак, као да је све ишло релативно глатко и без потреса.

Тако, например, Топличко-јабланичка и Андријевичка операција, извођене у оквиру плана наше Врховне команде за продор снага НОВ-е у Србију, односно два узастопна покушаја Немаца да спрече тај продор, итекако су доносили повремене кризе, које се нису баш лако и

без последица отклониле. У план нашег продора у Србију био је укључен срачунат ризик. Он се заснивао на извесним релативно поузданим прорачунима односа снага, простора и времена, али и на несигурним подацима, као што су: непријатељ и његова воља, Совјетска армија и њени планови, држање бугарске фашистичке армије итд. Али без обзира на то, у Србију се морало обавезно ићи, и то тако да се стигне — ни касно, ни сувише рано, итд. Међутим, сувише оштро немачко реаговање и напосе врло снажна непријатељска офанзива на младе српске дивизије у Топлици и Јабланици били су знатно појачали иначе постојећи ризик, и, створивши озбиљну кризу, довели у питање исход борби у топлничко-јабланичкој зони. Та криза би била далеко лакша и од мањих последица да није при том искрсла грешка и непредвиђено наседање нашег Другог корпуса немачкој групацији „Драуфгенгер“, чиме су Немци успели да одложе за неколико (по ситуацији у Топлици и Јабланици критичних) дана продор оперативне групе наших дивизија у Србију. Слична криза, мада у другом виду, наступила је и у завршним борбама наших снага у Дурмиторској операцији, у оквиру другог покушаја Немаца да спрече продор снага НОВ-е у Србију. На концу, наша Шеста дивизија је ипак успешно пребачена преко доњег тока р. Таре, ка Првој пролетерској дивизији, а преко хиљаду рањеника евакуисано ваздушним путем. Сем тога, Трећа дивизија, ослобођена рањеника, одмах је прешла у противнапад и брзо ослободила изгубљени териториј — све до Чакора, док је Дванаести корпус, због тога што је упућен преко Херцеговине, закаснио за неколико дана са својим продором у Србију.

Потпунијим приказом и јачим наглашавањем свих оних бројних фактора који су и деловали у оваквим ситуацијама, свакако би се још више увећала вредност искустава која нам пружају такве операције.

Искуство ратова је потврдило да су у току историје биле подузимане многе војне акције, а да нису сагледани сви фактори ситуације или да су такве акције морале бити подузете на бази оног што се могло проценити. У таквим ситуацијама било је природно да се погрешни, тј. да се планира једна замисао, а да је пракса корегира и наметне сасвим другу. Исто тако, искуство показује да је често било и таквих акција у којим се потпуно изврше све процене и предвиђања, и на бази такве темељите и зреле процене ситуације потпуно разраде операциски планови (чак и у ситуацији кад је дотична страна у офанзиви и има готово толику премоћ да је скоро у стању да диктира развој ситуације), па ипак се покаже, на концу, да су и такви планови понекад морали у спровођењу да се знатно корегирају и да тек тада открију своје праве недостатке и слабости. Непријатељева воља и његова активност, као и подложност људи променама, ако ништа друго, често су били непредвиђени чиниоци ситуације, који су знали неумитно да унесу разлику између теорије и операциских планова, с једне, и праксе и њиховог спровођења с друге стране. Оваквих појава је итекако било у нашим завршним операцијама. Тако, на пример: напад наше 22 дивизије уочи пробоја Сремског фронта, као снаге на

сасвим помоћном правцу, идеално је маскирао наше главне ударе и тиме навео Немце на погрешну оцену и превремену употребу и оно мало слободних, отсечених резерви. Или, пробој Сремског фронта на сву дубину до Винковаца био је оперативним планом предвиђен да се изврши за три дана. Међутим, он је у пракси остварен за два дана. Затим, у пробоју Сремског фронта планом је било предвиђено да Трећа армија и Јужна група дивизија Прве армије форсирају реке Дунав и Драву, односно Саву, и, спајајући се у позадини Винковаца, извуку Сремску оперативну групу кроз јако утврђену зону немачке одбране. Међутим, догодило се потпуно супротно: Сремска оперативна група је продирала најлакше и најбрже, и уствари се она нашла у ситуацији да помогне Трећој армији, а нарочито Јужној групи дивизија. Слично се догодило и са непредвиђеним маневром Друге армије према Загребу. Указивање на оперативно-тактичка питања, односно искуства ове врсте, аутори, истина, нису сасвим изоставили, али су могли код ових, и још неких других операција, бити још потпунији и одређенији, тим пре што оваква искуства претстављају драгоцену помоћ у васпитању младих старешина.

Оцена рада појединих команди и штабова, наших, непријатељских и савезничких, у ратној историји претставља круну искуства. У књизи то важно питање није конзеквентно обрађено. Аутори су се свесно устручавали таквог потхвата. Можда и из жеље да би обезбедили већу објективност у изношењу стварних збивања или, пак, што не би могли свугде да буду доследни, због помањкања докумената. Но, и поред тога, они нису, местимично, могли избећи да ипак донесу своје закључке о раду неких штабова и команди, као и да даду оне које су већ донети од виших инстанца у току самог рата и који данас претстављају документовану историску грађу. Тачно је то да се коначни закључци ове врсте не могу сматрати исправним на основу става и мишљења само једне групе војно-научних радника. Но, пропуст је аутора што нису плански захватили ово питање и обрадили га смело и доследно. На тај начин, цело дело би претстављало много више до-речену и завршену целину.

Књизи би се могле ставити још неке мање замјерке. На пример, опису неких збивања дато је сувише места, уз детаљно сликање и неважних епизода (као што су оне борбе у Словенији у јулу и августу 1944 год.), док су, са друге стране, неки догађаји, истина претежно тактичког значаја, али поучни, потпуно изостављени или им је дато мало места или су непотпуно обрађени (као што су противнапади Треће и Двадесет девете дивизије у завршној фази Дурмиторске операције). Неки изузетно важни и поучни ратни документи цитирају се у савршено малом броју. И, најзад, није се увек доследно указивало на стварне изворе података, на основу којих је писано ово дело, те ће то претстављати озбиљну сметњу за темељито изучавање завршног периода рата, нарочито онима којима су теже доступни такви документи.

И поред изнетих слабости, књига „Завршне операције“ претставља значајно војно-историско дело које ће заузети видно место у нашој најновијој војној историографији. Без сумње, њиме су аутори дали видан допринос научној, историској обради завршних операција, а и самог завршног периода нашег Народнослободилачког рата. Празнине и слабости, које стоје, неће бити тако тешко отклонити на основу прикупљања и накнадног изучавања изворних докумената, јер већ садашњи оквир и садржина дела могу послужити као сигурна оријентација за даљи рад у томе правцу.

Обрађујући збивања завршног периода рата, аутори су захватили масу важних питања вођења рата, указујући на то како су се та питања решавала. Описујући многобројне примере руковођења борбеним дејствима: планирање, организацију и припреме операција и бојева; затим, обрађујући на живим примерима актуелна питања војне теорије, као што су: економија снага, садејство, маневар, упорност, иницијатива и изненађење, храброст, разум и лакомисленост у командовању, солидност и импровизација, улога резерви, прегрупације и концентрације, избор тежишта и начина дејства, улога човека и његове свести, морала и дисциплине, значај технике и организационог фактора, попуна губитака и обезбеђење нарастања снага итд. — аутори су успели да књизи даду карактер праве ризнице разноврсних ратних искустава, а напосе из области борбених дејстава. На тај начин пружили су нам могућност за даље употпуњавање и сређивање наших ратних искустава, толико нужних за ново и непрекидно унапређење наших савремених погледа и концепција вођења рата.